

УДК [343.14:930] (477)

*Попелюшко В. О.**доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
(Національний університет «Острозька академія»)*

ЛЮДИ, ВИДОКИ, МУЖІ, ПОСЛУХИ У ДРЕВНЬОМУ СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

У древності судова справа розглядалася не інакше як за скаргою того, хто вважав свої права порушеними, постраждалого. Самий факт принесення скарги, як переконливо доводив дослідник зародження та розвитку древньоруського (древньоукраїнського) права І. Малиновський, уже був достатнім доказом. Скаржникам вірили. І неможливо було не вірити, бо при тодішній простоті норівів, проживанні невеликими союзами, де люди добре знали один одного і суд відбувався на людях, непросто було відважитися на те, щоби когось безпідставно звинуватити [1, 480].

Із плином часу первісна простота стосунків поступово щезає, життя ускладнюється, відбувається майнова, станова, класова розрізненість, падає довіра поміж людьми. Тому одного показання постраждалого вже недостатньо. В таких умовах скарга постраждалого отримує силу безспірного доказу, якщо співпадає з показаннями обвинуваченого. Тобто, показання постраждалого-обвинувача як би доповнюється і підкріплюється зізнанням обвинуваченого-відповідача. Що власне визнання

© Попелюшко В. О., 2020

© Національний університет «Острозька академія», 2020

-
- Попелюшко В. О. Люди, видоки, мужі, послухи у древньому судовому процесі України. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 1(21) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n1/20pvospu.pdf>.*

обвинуваченого являлось достатнім доказом його вини, було до очевидності ясним древній людині, не викликало жодних сумнівів. А тому в древніх пам'ятках права немає спеціальних вказівок про це. В Руських Правдах, і в Короткій, і в Широкій вказується на інше, а саме, як бути, коли немає власного зізнання, коли обвинувачений заперечається, – “а он ся заперити почнетъ” (Акад. сп., ст. 14: 2, 79; Коротка Правда); «а онъ ся начнетъ заперити» (Пушк. сп., ст. 47: 3, 135; Широка Правда). І якщо обвинувачений заперився, постраждалий підкріплював свою скаргу іншими доказами. Ними, перш за все, визнавалися речові ознаки злочину: синяки, крововиливи, рани від нанесених побоїв і ударів та інші «знаменія», скалічений чи віднятий член людського тіла при каліцтвах, труп людини при вбивстві, пошкоджена річ, вкрадена річ («лице»), сліди знищення чи викрадення речі, наприклад, труп зарізаного коня чи іншої худоби, слід від кінських копит, людських ніг чи колеса воза на місці крадіжки тощо.

Так, у справах про побої скарга постраждалого, при запереченні обвинуваченим своєї вини, підкріплена матеріальними ознаками злочину, виключала необхідність подання інших доказів: “Или боудет кровавъ или синь надъражень, то не искати еому видока човекоу томоу”, значиться в ст. 2 Академічного списку [2, 76]. Не вимагалось за стародавнім звичаєм подання якихось доказів (як власне й самого суду) також у випадках, коли злочинець схоплений на місці вчинення злочину. Наприклад, ст. 4 договору Олега з греками 911 р. дозволяє негайно помститися вбивцю, схопленому на місці вчинення злочину: «да умреть, идъже еше створить убійство» [4, 1]. Також Коротка Правда дозволяє розправу над злодієм, схопленим «на свремь дворе, любо оу клети, или оу хлева» (ст. 38 Акад. сп.) [2, 85].

■ Попелюшко В. О. Люди, видики, мужі, послухи у древньому судовому процесі України. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 1(21) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n1/20pvospu.pdf>.*

Але уже у вказаному договорі 911 р., можливо як один із шляхів витіснення самосуду як суду варварського, стосовно усіх справ про правопорушення встановлюється загальне правило: «елико явъ удетъ показаньми, да имъмъ вѣрное о тацъхъ явлении» [4, 1]. Можна дискутувати стосовно того, що малося на увазі під «показаньями», власне показання чи будь-які інші дані про злочин, у тому числі й матеріальні, але те, що зазначені норми включали й показання людей, сумнівів викликати не повинно, бо уже у тій же статті Короткої Правди, де дозволялося безнаказно вбити спійманого вночі злодія, приписувалося: «аще до света держать, то вести его на княж дворъ, а оже оубьютъ, а люди боудоутъ видели связанъ, то платити в немъ» [2, 85].

За загальним правилом свідчення людей вимагалися в суді у випадках, коли, при запереченні обвинуваченим своєї вини, не було й матеріальних слідів злочину. Так, якщо у наведеній вище справі про нанесення побоїв не потрібно свідків при наявності на обличчі постраждалого крововиливів чи синців, то «аще не боудеть на немъ знамениа никотораго же, – сказано далі в ст. 2 Академічного списку, – то ли приидеть видокъ» [2, 76]. А у Пушкінському списку для такого випадку значиться: «привести ему видокъ» і додано – «слово противу слову» [3, 133]. Але в інших справах, наприклад, у справі про виривання бороди винний піддається покаранню тоді, коли будуть пред'явлені і «знаменія», і «выльзут послуи», якщо ж «без людии», то скарга вважається голослівною (поклебъ), і в цьому випадку обвинувачений не платить продажу [3, 136]. Також у справі про вибиття зуба винуватий піддається покаранню лише тоді, коли «кровъ оувидеть оу него, а люди выльзут» [3, 136]. Тобто, сліди злочину («знаменія» тощо) згідно з приписами і Короткої, і Широкої Правд у цих випадках вказують лише на те, що вчинено злочин, а хто його вчинив, повинні були посвідчити «люди».

■ Попелюшко В. О. Люди, видоки, мужі, послухи у древньому судовому процесі України. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 1(21) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n1/20pvospu.pdf>.*

Очевидно саме так, з цих підстав, на думку І. Малиновського, в древньоруському судовому процесі виникла поява нового виду доказів – «людей» [1, 480-481].

За звичаєвим правом, договорами Київської Русі з іншими державами, Руськими Правдами люди стали виступати в судовому процесі як джерела доказів. І якщо в договорі Олега з греками 911 р. щодо усіх справ про правопорушення встановлювалося вказане вище загальне правило («елико явь бутеть показаньми, да имъемъ вѣрное о тацѣхъ явлении»), то в Руських Правдах, як видно вже з вище наведених прикладів, такими джерелами «показаний» називаються люди: «люди», «видоки», «мужі», «послухи».

Проте у процесуальній науці, а також в історичній правовій науці, науці про адвокатуру тощо не існувало і не існує дотепер однозначного пояснення тодішніх наведених назв, особливо щодо «видоків» і «послухів».

Так, один з перших дослідників древньоруського судочинства, Н. Гартунг, посилаючись на Коротку і Широку Руські Правди (правда, без вказівки на їх редакції), а саме, що в першій з них значилися лише видоки, а в другій як видоки, так і послухи, пояснював це тим, що в більш древніші часи могли свідчити лише ті, що бачили факт злочину, очевидці – видоки. Пізніше ж це правило було пом'якшене й стали допускатися й ті, що знали про злочин зі слухів – послухи [5, 81]. Але Академічний список Короткої Правди містить посилання не лише на видоків, а й, у статті 28, на послухів, причому щодо однієї і тієї ж процесуальної ситуації: «Аще же приидеть кровавъ мужъ любо синь, то не искати ему послоуха» [2, 83].

Інші дореволюційні вчені пояснювали ці древні кримінальні процесуальні явища по іншому. Так, М. Ф. Владімирській-Буданов вважав, що назви Руських Правд «видоки» і «послухи» означали дві процесуальні ролі, абсолютно відмінні одна від одної. Видок – простий свідок у

▪ Попелюшко В. О. Люди, видоки, мужі, послухи у древньому судовому процесі України. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 1(21) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n1/20pvospu.pdf>.*

сучасному сенсі цього слова, послух – пособник, на якого «посилався» позивач і відповідач [6, 590-592]. Подібним чином розрізняв видоків і послухів й М. Дьяконов, але з тією відмінністю, що у послухах він вбачав «прямих помічників» сторін, які свідчили про «добру славу» позивача і відповідача [7, 93]. Видоків як теперішніх свідків, свідків факту, а послухів як свідків «доброї слави» сторони, яка їх викликала, розглядав також І. Малиновський [1, 481]. А Д. Г. Тальберг, наприклад, вбачав у послухах пособників сторін, подібних до «співприсяжників» древньогерманського процесу [8, 68-69]. На думку же В. Демченка, терміни «люди», «видоки», «послухи» вживалися в Руських Правдах в залежності як від виду справи, так і від ролі, яку вони при цьому виконували в суді [9, 6-54].

По-різному трактуються ці терміни-поняття й тепер: «видок» – очевидець факту що відбувся, «послух» – людина, яка свідчила «по слуху» [10, 141]; «видоки» – це свідки-очевидці, а «послухи» – це свідки, які чули про подію [11, 31]; видок є простий свідок в сучасному сенсі, а послух – пособник, на якого «послався» позивач чи відповідач [12, 642]; послухи – свідки доброї слави сторони, яка брала участь у процесі [13, 88; 14, 76]; послухи – особи, які підтверджували «добре ім'я» підозрюваного; виставивши сім свідків-послухів, можна було «очиститися» від необґрунтованого звинувачення [15,57]; послухи – «поручителі» сторін [16,16]; послух – «співприсяжник» сторони від громади [17, 4-8] тощо.

Мали і мають місце також погляди на послухів і видоків як представників і захисників сторін процесу, адвокатів у сучасному розумінні цього слова [18, 30-31; 19, 46; 20, 51; 21, 32].

Очевидно, що більшість із наведених точок зору має право на існування, окрім хіба що останньої. Справа у тому, що в древній Русі була чинною засада особистої явки в суд. Ані Руські Правди, ані інші відомі історичні пам'ятки права Київської Русі відомостей про винятки з даної

■ Попелюшко В. О. Люди, видоки, мужі, послухи у древньому судовому процесі України. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 1(21) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n1/20pvospu.pdf>.*

засади не містять. У літературі з історії України, включаючи літературу з історії права України, в тому числі енциклопедичну, «видоки» Руської Правди, наприклад, однозначно розглядалися та розглядаються дотепер як очевидці якої-небудь події, свідки факту в суді [22, 114], а не представники чи захисники сторін судової справи. Посилання ж на Псковську та Новгородську Судні грамоти, де нібито відбулося законодавче закріплення фактично існуючих в Київській Русі інститутів представництва і захисту, як це робилося в російській дореволюційній і теперішній, а також в радянській науці, навряд чи коректно. Є давно доконаним факт, що після занепаду Київської Русі на її землях під впливом об'єктивних факторів утворилось три різні держави з різним державним, економічним, соціальним, правовим ладом і навіть етнічним складом: демократичні Псков і Великий Новгород, аристократичне Велике князівство Литовське, монархічна, підвладна Золотій Орді, а після й Кримському ханству як їх улус Московія [6, 39-234; 23, 60-243]. Тому розвиток правових інститутів на теренах сучасної України як спадкоємниці Київської Русі науково обґрунтовано прослідковувати на пам'ятках історії Волинського, Галицького, Київського, Брацлавського та інших споконвічно українських князівств як безпосередніх її правонаступників, частина яких територіально пізніше увійшла до складу Великого князівства Литовського, політика якої щодо цих земель ґрунтувалася на засаді «старину не рухати, новизну не вводити». Тому фактично існуючі за Київської Русі, а пізніше у незмінному чи розвиненому відповідно до вимог часу, закріплені правом її інститути слід відшукувати, перш за все, в пам'ятках історії власне українських князівств і держав, до складу яких вони згодом увійшли, не порвавши зі своєю древньоруською історією. А це, в першу чергу, правові джерела Великого князівства Литовського [24, 363-387; 25, 382-395], найціннішими з яких в цьому плані

▪ Попелюшко В. О. Люди, видоки, мужі, послухи у древньому судовому процесі України. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 1(21) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n1/20pvospu.pdf>.*

є привілеї литовських князів окремим українським землям і вельможам, Судебник Казимира VI 1468 р., Литовські Статути 1529, 1566, 1588 рр., а також звичаєве право та судова практика.

Так от, аналіз приписів власне Короткої та Широкої Руських Правд дає підстави стверджувати, що спільним для усіх цих термінів-понять була їх правова природа, а саме, що вони відносились до категорії судових доказів, головним чином до одного з їх видів, – свідків, їх показань, а також до процесу доказування [26, 159-168]. При цьому неможливо не погодитися з В. Демченком про те, що приписи в Руських Правдах щодо «людей», «видоків», «мужів», «послухів» не досить чітко розмежовувались, інколи вживалися то одне, то інше в одних і тих же ситуаціях, проте загалом не ототожнювалися, кожне з них вживалося переважно для означення свідків в однорідних випадках і залежно від того, хто міг у кожному конкретному випадку виступати як свідок [9, 7-9].

«Видоки» значаться в Руських Правдах лише у кількох випадках і справді переважно як свідки у справах, за тодішніми мірками, про особисті тілесні образи. Так, згідно зі статтею 2 Короткої Правди в справах про побої у разі, коли у потерпілого «не боудеть на немъ знамениа никотораго же, то ли приидеть видок; аще ли не может, тоу тому конець». Тобто, характер даної доказової ситуації вимагав підтвердження побиття обвинуваченим потерпілого показаннями, при цьому показаннями саме свідка-очевидця. При відсутності такого підтвердження обвинувачення визнавалося недоказаним. А Широка Правда для даного випадку вимагала не просто показань свідка-очевидця, а його показань «слово противу слову» (ст. 29 Пушк. сп.), тобто таких, які б повністю співпадали з показаннями потерпілого. У справах же про образливу штовханину Коротка Правда (ст. 9 Акад. сп.), як і Широка, а Широка також у випадках «по лицу оударить» (ст. 31 Пушк. сп.) вимагали підтвердження даних

■ Попелюшко В. О. Люди, видоки, мужі, послухи у древньому судовому процесі України. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 1(21) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n1/20pvospu.pdf>.*

фактів «а видока два выведеть» («выидуть»), тобто показаннями двох свідків-очевидців. Але це стосувалося лише громадян Русі, бо «или боудеть варягъ или колбьягъ, то на ротоу» – згідно Короткої Правди (ст. 9 Акад. сп.), «то полная видока вывести и идетъ на ротоу» – згідно Широкої (ст.31 Пушк. сп.).

Отже, у наведених судових справах «видок» за Руськими Пrawdами – це однозначно свідок-очевидець спірної події. Саме такого, по суті не замінимого свідка вимагає сам характер фактів, що підлягають доказуванню у таких справах в суді. Тому не дивно, що законодавець для даних випадків використав найменування свідків як «видоків» – осіб, які бачили спірну подію на власні очі. Якихось додаткових вимог до «видоків» закон не ставить, окрім, звичайно, можливості бачити та спроможності відтворити на суді бачене, а також громадянства Русі, коли показання вимагається підтвердити присягою.

Термін-поняття «муж», причому «муж» як людина вільна, зустрічається в означенні свідка лише один раз і тільки в Широкій правді у справах про підтвердження купівлі, як згодом виявиться, краденого: «Паки ли что будет купиль татебно на торгу конь или порть или скотину то вывести свободна мужа два или мытника аже начнетъ незнати, оу кого купивъ то ити по немъ видокомъ на ротоу...» (ст. 37). Як видно, характер даного спірного випадку для його підтвердження також вимагав представлення на суді як свідка лише людини, яка була очевидцем факту купівлі («видока») та в той же час людини вільної («мужа»), який міг би скріпити свої показання присягою.

В іншому ж аналогічному випадку, проте при іншій доказовій ситуації, зокрема при забороні «зводу» в чужій землі у випадку купівлі, також як згодом виявиться краденого, закон на підтвердження факту купівлі каже уже не про «видока», а про «послухів»: «А изъ своего города в

▪ Попелюшко В. О. Люди, видоки, мужі, послухи у древньому судовому процесі України. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 1(21) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n1/20pvospu.pdf>.*

чюжю землю свода неть но такоже вывести ему послухы любо мытника перед кимъ купивше ...» (ст. 39).

«Люди» значаться в Руських Пrawdах як свідки про обставини справи, які могли бути відомі багатьом. Так про людей йдеться у нормах щодо відповідальності за вбивство злодія у випадках, коли: «а люди боудуть видели связань» (ст. 38 Короткої Правди) [2, 85]; «а оуже боудуть людие связана видели» (ст. 40 Широкої Правди) [3, 134]. Більше в Короткій Правді цей термін не зустрічається, а в Широкій, Пушкінському списку зокрема, ще тричі: а) у справах про виривання бороди: «А кто порветь бороду а выиметь знаменьє а вылизут послуси то 12 гривни продажи а без людии в поклепъ то нть продажъ» (ст. 67) – як синонім «послуси»; б) у справах про вибиття зубів: «Иже выбьютъ зубы а кровь видять во рти оу него а людье выльзуть то 12 гривен продажи а за зубъ гривна» (ст. 61); в) у справах про відшкодування втраченого спадкового майна: «Будет ли потеряль своего инотчима что онъхъ а умереть то возворотитъ братцу на неже людье выльзуть что будет его отецъ истеряль иноцимля а что ему своего отца то деръжить» (ст. 105).

Термін-поняття «послухи» як свідки значиться в Короткій Правді лише один раз і, як уже зазначалося, в такій же ситуації, що й видоки (ст.ст. 2 та 28 Акад. сп.), а в Широкій Правді – у більшості випадків, причому здебільшого у справах, що виникали з різного роду цивільних угод: про суперечки при платежах грішми (ст.ст. 47, 48), про поклажу (ст. 49), про позику (ст.ст. 50, 51, 52), про отримання грошей за холопа (ст. 110) тощо, як свідків укладення угоди з боку та на прохання тієї чи іншої сторони угоди. До речі, сучасне відкриття графіті Софії Київської, залишених на стінах собору в ті часи донесло до нас цікавий запис – фактично перший відомий нам договір купівлі-продажі землі, а саме, що місяця січня, 30 числа на день пам'яті святого Іполіта княгиня Всеволодова

■ Попелюшко В. О. Люди, видоки, мужі, послухи у древньому судовому процесі України. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 1(21) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n1/20pvospu.pdf>.*

торгувала землі княгині Баянної перед святою Софією, перед попами; перед "послухами" вона купила всю землю, заплативши за неї 70 гривень соболинних [31]. А тому найвірогідніше, що звідси й найменування «послухів» як осіб, що «послухалися» бути свідками угоди, а згодом й свідками на суді (ст.ст. 21, 24). Можливо саме з цієї підстави закон, на відміну від інших свідків факту, й встановив додаткові вимоги щодо послухів, а саме, що вони, по-перше, мали бути людьми вільними. «А ты тяжи вси судять с послухи свободными» (ст. 85). Лише в окремих випадках і тільки у дрібних справах свідчення («послушество») могли давати люди залежні: «На послушенство холопа не складывають сложити на боярська тиоуна на дворскаго а на иных не складывати а в малъ тяжъ по нужи сложити на закупа» (ст. 66). А по-друге, вони повинні були особисто володіти знанням про спірний факт з надійного джерела, наприклад, з факту присутності при укладенні угоди: «вывести послуси... перед кимъ купивше то» (ст. 39).

Але Широка Правда виділяла з поміж «послухів» й особливу їх категорію, таку, що не підпадала під поняття свідків факту. Про таких «послухів» йдеться, зокрема, в нормах про поклепну віру та наступних за ними, тобто в нормах про обвинувачення у вчиненні вбивств та крадіжок (а можливо й інших злочинів), які не піддавалися доказуванню звичайним шляхом. Тому закон і називає таке обвинувачення «поклепъ». [9, 17]. Норми ж, сформульовані після правил про «поклепъ» і його відведення прямо гласять: «Искавши ли послуха и не нальзут а истецъ начнетъ головою клепати то им правду желъзо» (ст. 21); «Такоже и во всихъ тяжахъ в тадъбе и в поклепъ оже не будетъ истьца тогда дати ему желъзо» (ст. 22). А норма про поклепну віру встановлювала буквально наступне: «Аще быть оу кого клепная въра тоже будетъ послухов 7 то то идуть виру паки же варягъ или инъ кто то два» (ст. 18). І далі: «Аще сверже виру то гривна

■ Попелюшко В. О. Люди, видоки, мужі, послухи у древньому судовому процесі України. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 1(21) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n1/20pvospu.pdf>.*

сметная кунь а кѣто клепаль а тому дати другая гривна а ѿт вири помічного 9 кунь» (ст. 20). Це означало, що обвинувачений русин у таких випадках міг відвести від себе обвинувачення шляхом його заперечення і виставлення на суді 7 послухів, які своїм голосом надали б цьому запереченню таких, що заслуговують довіри. Тобто, послухи в даному випадку, не відаючи самі про власне фактичні обставини справи, а підтверджуючи лише добру репутацію, добру славу обвинуваченого, а по суті будучи його помічниками, якби очищували обвинуваченого від висунутого проти нього обвинувачення, виступали в ролі його очищувачів. Зрозуміло, що такі послухи-очищувачі від обвинувачення мали добре знати обвинуваченого. А тому можна погодитися з В. Інкіним, що вони повинні були бути з однієї з обвинуваченим громади, як представники громади [18, 3-5]. Для обвинувачених у поклепній вірі для іноземців в цьому плані зі зрозумілих причин робилося послаблення. Для очищення від обвинувачення їм достатньо було запросити в суд двох послухів.

Люди, видоки, мужі, послухи в обох їх вищенаведених ролях у древньому змагальному процесі по суті виступали й суддями про фактичні обставини справи, суддями факту, оскільки роль суду як суду права в ньому зводилася і фактично, і юридично виключно до фіксації перемоги однієї з сторін за результатами процесу доказування. Але їх показання як свідків факту не в усіх випадках були достатнім, повним доказом, бо у багатьох категоріях справ вимагалось підкріплення показань ротою (присягою), а то й ордаліями. Показання ж послухів-очищувачів були і очищенням від обвинувачення, і одночасно засобом звільнення від ордалій, тобто доказом достатнім, повним, досконалим. І навпаки, при неможливості виставити послухів-очищувачів у потрібній кількості обвинувачений піддавався випробуванню залізом (ст. 21) чи водою (ст. 22).

■ Попелюшко В. О. Люди, видоки, мужі, послухи у древньому судовому процесі України. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 1(21) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n1/20pvospu.pdf>.*

Процесуальна роль «видоків», «людей» і «послухів» за Руськими Правидами не обмежувалася лише їх вищенаведеним значенням доказів. Коротка Правда приписувала здійснювати звід як приватну слідчорозшукову дію обов'язково з видоками: «а ты своего скота ищи при видоце» (ст. 15), а Широка – «слѣд гнати с чюжими людми и с послухы» (ст. 77). Звичайно, в подальшому, на суді ці особи могли виставлятися відповідною стороною чи з'являтися на суд за власною ініціативою як свідки факту.

Із занепадом Київської Русі на теренах сучасної України, зокрема в князівствах, що утворилися після монголо-татарського нашествия, а потім увійшли до складу, зокрема, Великого князівства Литовського, Руські Правди не втратили своєї чинності, їх норми на практиці продовжували застосовуватися при вирішенні судових справ, а також враховуватися при прийнятті нових законів. Продовжували застосовуватися, звісно, у дещо видозміненому, вдосконаленому відповідно до вимог часу, й розглядувані нами процесуальні категорії свідків.

Так, в Судебнику (листі) великого князя Казимира Ягайловича 1468 р., як правовому доповненню Руської Правди з урегулювання нововиниклих суспільних відносин, для означення показань як судових доказів був використаний відомий Широкій Правді (ст. 70) термін «сочити» [27]. Цей же термін у тому ж значенні використано й у Київському привілеї [28, 168]. Але в судовій практиці цього, до Литовських Статутів часу, особи, які з боку сторін давали показання в суді щодо відомих їм фактів, повсемірно стали іменуватися «светки», обов'язком яких було «светчити» [28, 168-173].

Судова практика в цьому плані знайшла своє відображення в Литовських Статутах. Так, уже у першому Статуті 1529 р. «видоки», «люди», «мужі», «послухи» Руських Правд як свідки про відомі їм факти

■ Попелюшко В. О. Люди, видоки, мужі, послухи у древньому судовому процесі України. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 1(21) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n1/20pvospu.pdf>.*

щодо судових справ будь-яких категорій значаться як «светки», а їх показання на суді – «сведецтва». Статут містив також загальні правила щодо «светков» та їх «сведецтва». Наприклад, у статті 25 Розділу шостого за назвою «Хто бы светков выдал, а они бы напротивку его посведчили» прописано: «Теж уставуем: ести хто чого на ком искал а выдал бы светков, а тые бы светки напротивку его посветчили, а мел бы потом на тых светкох искати: «И есте вы несправедливе светчили», тогда оный, который светки выдал, на свои светки не мает ничего доводить» [29, 36]. Правда, Статут, як законодавчий акт станового суспільства, визначав силу показань свідків факту в залежності від їх соціального стану: «А ести будут тые светки шляхта, тогда они мают себе подперати и отводить слушним доводом уж справедливе сведчили. Естли бы люди простые – тогда тот, который их обвинит, в том мает на них диводити» [29, 36]. У визначених законом категоріях справ сторони мали поставити перед судом певну кількість свідків факту, наприклад, у справах про земельні суперечки – вісімнадцять (арт. 1 Розділу восьмого). Але в усіх випадках свідками могли бути люди «одно христіанского закону», «а ни злой славе межи околицы», «добрые, годные веры» (арт. 8, 9 Розділу восьмого). «Слуги невільні» не могли бути свідками ні за, ні проти своїх панів [28, 168]. Вказані положення щодо даної категорії свідків майже у незмінному вигляді були закріплені й у Статутах 1566 та 1588 рр.

А ось роль «видоків» і «людей» Руської Правди як учасників зводу і гоніння слідом в Литовських Статутах не лише збереглася, бо також були збережені обидві ці слідчо-розшукові дії, а й розширилася. Тепер вони стали приймати участь ще й при обшуках («трести дом», «обыск чинити»), але уже під назвою «сторонии люди» (арт. 2, 3 Розділу тринадцятого Статуту 1529 р.); «люди сторонии вьры годные» (арт. 5 Розділу чотирнадцятого Статуту 1566 р.). А гнати слід можна було також лише

■ Попелюшко В. О. Люди, видоки, мужі, послухи у древньому судовому процесі України. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 1(21) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n1/20pvospu.pdf>.*

«собравши людей добрых околичныхъ сусьдов водле давного обычаю» [30, 15]. Але в окремих випадках, при зводі шляхетства, наприклад, вони називалися своїми становими іменами – в присутності «бояр шляхту околичныхъ» (арт. 11 Розділу третього Статуту 1529 р.).

Трансформувався у Литовські Статути також процесуальний інститут послухів-очищувачів від обвинувачення, разом з власне очищенням від обвинувачення як тогочасною судово-процесуальною категорією, але також під іншою назвою. Спочатку, в Статуті 1529 р. такі особи-очищувачі іменувалися під власними назвами. Наприклад, в нормах про обвинувачення шляхтича вдруге і втретє без полічного значилося: «Естли бы тоже шляхтич другой раз о злодейство так же без лица был обвинен, тогда вжо сам себе равными шляхтычами доброе славы присегою своею телесною мает ся очистити»; «Коли бы третий раз тот же шляхтич без лица о злодействе обвинен был, тогда сам семь себе равными щляхтычи доброе славы присегою своею и их телесною, мают с того ся выправити» (арт. 8, 9 Розділу восьмого). Пізніше цей інститут в цілому зазнав видозмін. В другому Статуті для аналогічних випадків уже значилося: «Паклажь бы того шляхтича о злодѣйстве передь врьдомъ другій разъ тымъ же обычаемъ обвинено и поволано было; тогда маеть самотреть зъ шляхтою вьры годными отприсегнутисе, также безъ навезки; Того жь шляхтича поволанаго кгды бы третій разъ о злодѣйство у права было обвинено; маеть самъ семь зъ шляхтою вьрыгодными отприсегнутисе» (арт. 7 Розділу чотирнадцятого Статуту 1566 р.). У третьому Литовському Статуті 1588 р. цей інститут набув удосконалення. Широко застосовувався він й на практиці. Тому, до речі, твердження В. Демченка, який шукав продовження життя послухів-очищувачів Руської Правди в Псковській і Новгородській Судних Грамотах та Судебниках Московії, а не знайшовши

■ Попелюшко В. О. Люди, видики, мужі, послухи у древньому судовому процесі України. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 1(21) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n1/20pvospu.pdf>.*

– заключив, що вони «счезли у нас без сліду» [9, 54-55], – дослідницька помилка.

Список використаних джерел

1. Малиновский И. Лекції по історії русскаго права. – Издательство кооперативного т-ва "Единение" в Ростовъ-на -Дону, 1918. 488 с.
2. Краткая Русская Правда (по Академическому списку половины XV в.): URL: www.hist.msu./ER/Etext/RP/krp.htm (дата звернення: 13.12.2019).
3. Леонід Білецький. Руська Правда й історія її тексту. / За редакцією Юрія Книша. Вінніпег, 1993. 166 с.
4. Русько-візантійський договір (911 р.): URL: hainpuznyk.in.ua/dok2/911/rus-visantia.php (дата звернення: 15.12.2019).
5. Гартунгъ Н. Історія уголовного судопроизводства и судоустройства Францій, Англіи, Германіи и Россіи, принаровленная къ университетскому курсу. – С.- Петербург. 206 с.
6. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. Ростов-на-Дону, Изд-во «Феникс», 1955. 640 с.
7. Очерки истории русского права. История уголовного права и судопроизводства (По лекціям проф. М. Дьяконова). Юрьев, 1905. 139 с.
8. Тальберг Д. Г. Русское уголовное судопроизводство. Пособие къ лекціям. Томъ первый. Киевъ, 1880. 318 с.
9. Василій Демченко. О показаніяхъ свидѣтелей какъ доказательствъ по деламъ судебнымъ, по русскому праву до Петра Великаго. Киевъ. Въ Университетской Типографіи. 1859. 108 с.

■ Попелюшко В. О. Люди, видики, мужі, послухи у древньому судовому процесі України. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 1(21) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n1/20pvospu.pdf>.*

10. Юшков С. В. История государства и права. Ч.1. М.: Юриздат, 1947. 297 с.
11. Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. – Львів: Світ, 1966. – 296 с.
12. Чельцов-Бебутов М. А. Курс советского уголовно-процессуального права. Очерки по истории суда и уголовного процесса в рабовладельческих, феодальных и буржуазных государствах. Санкт-Петербург: Равента, 1995. 839 с.
13. Історія держави і права України. У двох томах. Том І. / За ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. – Київ, 2003. – 674 с.
14. Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (ІХ-ХХ ст.). Львів, 2014. 904 с.
15. Терлюк І. Я. Історія держави і права України. Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2011. – 944 с.
16. Исаев И.А. История государства и права России. Курс лекцій. – М.: Издательство БЕК, 1993. – 255 с.
17. Василь Інкін. Інститут співприсяжництва та громадські сільські суди в галицькій звичаєвій практиці XVI-XVIII ст. порівнянно з Руською Правдою // URL: <http://www.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um1/Statti/1-inkin%20vasyl.htm> (дата звернення: 14.12.2019).
18. Проф. Микола Чубатий. До історії на Україні // Ювілейний альманах Союзу Українських Адвокатів. Львів, 1934. 255 с.
19. Ірина Василик. Сторінки української адвокатури в історичній ретроспективі // Нова Україна, 2014. № 14.
20. Адвокатура України: Навчальний посібник: У 2-х кн. / За ред. С.Я.Фурси. К. КНТ, 2007. 940 с.

▪ Попелюшко В. О. Люди, видики, мужі, послухи у древньому судовому процесі України. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 1(21) : [Електронний ресурс].* – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n1/20pvospu.pdf>.

21. Адвокатура України: Навч. посіб. / В. К. Шкарупа, О. В. Філонов, А.М.Тітов, Ю. Я. Кінаш; За ред. В. К. Шкарупи. К.: Знання, 2007. 398 с.
22. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 1: Історія держави і права України. – Х.: Право, 2016. 848 с.
23. Акад. О. Малиновський. Стародавній державний лад східних слов'ян і його пізніші зміни. У Києві. З друкарні Всеукраїнської Академії Наук. 1929. 247 с.
24. Троцина Константин. Історія судьбныхъ учреждений в Россіи. Спб. 1851. 387 с.
25. Максимейко Н. А. Русская Правда и литовско русское право // Сборник статей по истории права, посвященный М. Ф. Владимирскому-Буданову его учениками и почитателями. Киевъ. 1901. С. 382-395.
26. Попелюшко В. О. Зародження та інституційне становлення адвокатури України // Вісник кримінального судочинства. № 2/2016. С. 159-168.
27. Лист (судебник) великого князя Казимира Ягайловича 1468 // URL: <https://constituanta.blogspot.com/2011/07/1468/html> (дата звернення: 15.12.2019).
28. Ковальова С. Г. Судоустрій і судочинство на Українських землях Великого князівства Литовського: Монографія. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2008. 200 с.
29. Перший (Старий) Статут Великого князівства Литовського 1529 року // URL: <https://constituanta.blokspot.com/2012/11/1529.html> (дата звернення: 25.12.2019).
30. Другий (Волинський) Статут Великого князівства Литовського 1566 року // URL: litopys.org.ua/statut2/st1566.htm (дата звернення: 26.12.2019).

▪ Попелюшко В. О. Люди, видики, мужі, послухи у древньому судовому процесі України. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 1(21) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n1/20pvospu.pdf>.*

31. Світлана Чорна. Уже тисячу років тому Київ розмовляв українською. *Голос України*, № 65 (7322), 15 квітня 2020 року.

Попелюшко В. О.

Люди, видоки, мужі, послухи у древньому судовому процесі України

У статті розглядається дискусійне в науці питання щодо змісту термінів-понять «Руської Правди» «люди», «видоки», «мужі», «послухи». Наводяться висловлені в літературі точки зору з цієї проблеми. Застерігається, що зміст цих понять, а особливо їх генезу як правових інститутів Руської Правди, слід відшуковувати, у першу чергу, в правових актах українських земель, що були прямими безпосередніми правонаступниками Київської Русі, а не у нормативних актах Московії. Отож, на основі аналізу власне приписів Руської Правди і Литовських Статутів доводиться, що: «люди», «видоки», «мужі», «послухи» за Руською Правдою в одних випадках були свідками факту, та трансформувалися в Литовських Статутах у свідків у сучасному розуміння цього поняття; «люди» і «видоки» в інших випадках були учасниками зводу та гоніння слідом, а за Литовських Статутів зберегли цей свій статус, але під назвою «людей сторонніх добрих»; «послухи» ж за Руською Правдою мали також значення очищувачів від обвинувачення, а за Литовськими Статутами в цьому значенні трансформувалось в інститут «співприсяжництва» як правовий засіб очищення від обвинувачення.

Ключові слова: Руська Правда, люди, видоки, мужі, послухи, Литовські Статути, свідки, люди добрі сторонні, співприсяжники.

Попелюшко В. А.

Люди, видоки, мужи, послухи в древнем судебном процессе Украины

-
- Попелюшко В. О. Люди, видоки, мужі, послухи у древньому судовому процесі України. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2020. № 1(21) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n1/20pvospu.pdf>.

В статье рассматривается дискуссионный в науке вопрос о содержании терминов-понятий Русской Правды «люди», «видоки», «мужи», «послухи». Приводятся высказанные в литературе точки зрения по этому вопросу. Акцентируется, что содержание этих понятий, а особенно генезис их как правовых институтов Русской Правды, следует отыскивать в первую очередь в правовых актах украинских земель, которые были прямыми непосредственными правопреемниками Киевской Руси, а не в нормативных актах Московии. Таким образом, на основании анализа собственно предписаний Русской Правды и Литовских Уставов доказывается, что: «люди», «видоки», «мужи», «послухи» Русской Правды в одних случаях являлись свидетелями факта, и трансформировались в Литовских Уставах в свидетелей в современном значении этого понятия; «люди» и «видоки» в других случаях являлись участниками свода и гонения следом, а в Литовских Уставах сохранили этот статус, но под названием «людей сторонних добрых»; «послухи» же Русской Правды имели также значение очистителей от обвинения, а согласно Литовских Уставов в этом значении трансформировались в институт «соприсяжничества» как правовое средство очищения от обвинения.

Ключевые слова: Русская Правда, люди, видоки, мужи, послухи, Литовские Уставы, свидетели, люди сторонние добрые, соприсяжники.

Popeliushko V. O.

People, Eyewitnesses, Men, and Witnesses that Heard Information in the Ancient Ukrainian Litigation

The article deals with the long-term debates in history and jurisprudence on the issue of interpretation of such Ruska Pravda terms as ‘people’, ‘eyewitnesses’, ‘men’, and ‘witnesses that heard information’. Besides, a range

▪ Попелюшко В. О. Люди, видоки, мужі, послухи у древньому судовому процесі України. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2020. № 1(21) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n1/20pvospu.pdf>.*

of academic perspectives has been presented. It is highly important to note that the contents of these terms and particularly their further genesis as legal doctrines of Ruska Pravda should be found in legal enactments and case law of Principalities of Volyn, Halychyna, Kyiv and other ones which are the direct legal successor states of Kyiv Rus, and the states that later got Ukrainian lands as their parts, especially the Grand Duchy of Lithuania. The thing is that Mongol invasion of Kyiv Rus entailed formation of the three socially, economically, legally, and ethnically different states, as for democratic Pskov and Velykyi Novhorod, aristocratic Grand Duchy of Lithuania, and authoritarian monarchy of Moskoviia as the horde ulus. That is why it is academically incorrect to gain an insight into these questions through researching Pskov and Novhorod Judicial Charters and Moskovian Codes of Laws. Therefore, based on the analysis of Ruska Pravda, Lithuanian Statutes, and Ukrainian case law of those times, it has been proven that according to Ruska Pravda, 'people', 'eyewitnesses', 'men', and 'witnesses that heard something' in some cases were witnesses in a current interpretation of this term. 'People' and 'eyewitnesses' in other cases were the stakeholders of tracing and investigating. At the times of Lithuanian Statutes, they saved their status and even added some functions to it, for instance, they took part in searches, but were called 'external good persons'. According to Ruska Pravda, 'witnesses that heard something' played a role of cleansers from accusations whereas under Lithuanian Statutes they transformed into the part of 'compurgation doctrine' as a legal tool of clearing from accusation.

Key words: Ruska Pravda, people, eyewitnesses, men, witnesses that heard information, Lithuanian Statutes, witnesses, external good persons, compurgators.

▪ Попелюшко В. О. Люди, видики, мужі, послухи у древньому судовому процесі України. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2020. № 1(21) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2020/n1/20pvospu.pdf>.